

■ **Hacı Yunus Apaydın, *İbn Hazm -Zâhirîlik Düşüncesinin Teorisyeni - Hayatı - Görüşleri***, İSAM yayınları, İstanbul 2017, 218 s.

Değerlendiren: Arş. Gör. Dr. Mahmut SAMAR*

İbn Hazm (ö. 456/1064), hicri 4. yüzyılda Endülüs'te yaşamış ve İslami ilimler alanındaki genel kabullere karşı çıkan tavrıyla günümüze kadar kendisinden söz ettiren önemli bir ilim adamıdır. İbn Hazm ve düşünceleri geçmişte olduğu gibi bugün de birçok çalışmaya konu olmuştur. Ne var ki onun düşünceleri, fıkıh ekollerince benimsenen kıyas, istihsan ve istislah gibi yöntemlere karşı çıkıp nasları anlama ve yorumlama konusunda literal/lafızcı yöntemi benimsemiş olması sebebiyle donuk ve yüzeysel bulunarak genelde kabul görmemiştir. Hatta çoğu zaman zâhirîliğin bir teori olduğu bile kabul edilmemiştir. Bu sebeple zâhirîlik düşüncesinin anlaşılması yerine genelde bu düşünceye sansür uygulandığı görülmektedir. İşte değerlendireceğimiz bu kitap, günümüz İslam hukukçularından H. Yunus Apaydın tarafından Zâhirîliğin bir teori, kurucusunun da İbn Hazm olduğuna dikkat çekmek üzere kaleme alınmıştır.

“Tarihsel tecrübenin doğru anlaşılması, benimsediğimiz görüşlere uymayan kişi ve görüşlere sansür uygulayarak değil, onları tanıyarak ve onlarla hesaplaşarak mümkün olabilir” tezinden hareketle kaleme alınan bu kitap, beş bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Kitabın birinci bölümünde İbn Hazm'ın hayatı, eğitimi, eserleri ve üslûbu üzerinde durulmuştur. Hayatı ve öğrenim süreci ile başlayan bu bölümde alanlara göre beş başlık altında İbn Hazm'ın eserleri tanıtılmıştır. Bu kapsamda altısı fıkıh ve usulü, üçü tarih ve biyografi, dördü kelim ve felsefe, ikisi edebiyat alanında olmak üzere on beş eserin yanı sıra muhtelif alanlara dair kaleme alınan on beş risalesine yer verilmiştir. Bu bölümde “Dili Haccâc'ın kılıcı gibi keskin adam” nitelemesiyle İbn Hazm'ın protest bir kişiliğe sahip olduğu, iyi bir tenkitçi ve polemikçi olduğu, yerine göre de demagog olduğu şeklinde üslûbuyla ilgili birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Son olarak ilim adamlarının İbn Hazm hakkındaki bazı değerlendirmeler üzerinde durularak bu bölüm noktalanmıştır. Bu çerçevede ona en sert eleştirileri yönelten Mâlikî fakihlerden İbnü'l-'Arabî (ö. 543/1148) ve Şâtîbî'nin (ö. 790/1388) tenkitleri dikkatlere sunulduktan sonra İbn Teymiyye (ö. 728/1328)

* Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, mahmutsamar@hotmail.com

ve İbnü'l-Kayyim'in (ö. 751/1350) onun hakkındaki övücü sözlerine ve Yakut el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) söylediklerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde ana hatlarıyla İbn Hazm'ın zâhirîlik düşüncesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ilk önce lafza aşırı bağlılığın meyvesi olarak nitelenen zâhirîliğin anlamı ve kökleri üzerinde durularak “fıkıhta re'ye yer verilip verilmeyeceği, şayet yer verilecekse bunun ölçüsünün ve sınırının ne olacağı konusunda tabiin döneminden itibaren belirgenleşen rey karşıtlığının geldiği son noktayı temsil ettiği” ifade edilmiştir. Daha sonra ehl-i hadisin aşırı bir versiyonu veya ehl-i hadis zihniyetinin o zihniyeti uç noktalarına taşıyan bir devamı olarak değerlendirilen zâhirîlik düşüncesinin temel kabulleri maddeler halinde sıralanmıştır. Buna göre, (1) din tamamlanmıştır. Bunun anlamı, dinin bütün hükümleri ayet ve hadislerde açıklanmıştır. (2) Hükümü doğrudan belirtilmemiş hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla emredilenleri yapmak farz, yasaklananlar haram, bu ikisi dışında kalanlar ise muhaktır. (3) Esas olan, hükümlerin illetlerini aramak ve hikmetlerinin peşine düşmek değil, ayet ve hadislerin lafzına teslim olmaktır. Çünkü İbn Hazm'a göre dil de din gibi tevkifidir. Bu bölüm zâhirîlik düşüncesinin köklerine temas edilerek sona ermiştir. Bu anlamda izlerinin sahabe ve tabiin dönemlerinde görüldüğü belirtilen zâhirîlik düşüncesinin sistematik ve müstakil bir söylem haline dönüşmesinin Dâvûd b. Ali (ö. 270/884) ile başlatılabileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu düşüncenin İbn Hazm'dan önce Endülüste benimsenmiş olduğuna da işaret edilerek Bakî b. Mahled (ö. 276/889), Kasım b. Asbağ (ö. 340/951) ve Münzir b. Said (ö. 355/966) gibi isimlerin bu eğilimde olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda Apaydın, zâhirîliği Endülüste birkaç yüzyıldan beri uygulanagelen ve bazı olumsuz tezahürleri görülen Mâlikî mezhebine karşı oluşmaya başlayan antipatinin sonucu olarak doğan muhalif bir hareket, İbn Hazm'ı da bu hareketin öncüsü olarak görmektedir. Zâhirîliğin teknik olarak bir mezhep olmanın ötesinde bir yöntem ve yaklaşım tarzı olarak görüldüğü ve görülebileceği üzerinde de duran yazar, onu Batı dünyasında bilinen literalizme benzeterek “fundamentalist” özellikler taşıdığına dikkat çekmektedir. İbn Hazm ve zâhirîlik ile Martin Luther ve protestanlık arasında bir mukayese yapmaktadır. Bununla birlikte zâhirîlik düşüncesini içerik ve söylem bakımından Haricilik ve radikalizme de benzetmektedir.

Üçüncü bölümde İbn Hazm'ın fıkıh usulü anlayışının karakteristik özellikleri ele alınmıştır. İbn Hazm'ın tutarlı bir metodolojiye sahip olduğu ve ona yöneltilen tutarsızlık eleştirilerinin (kıyası reddettiği halde kıyasa başvurduğu vb.) gerçeği yansıtmadığının altı çizilerek başlanan bu bölüm dört temel başlıktan vücuda gelmektedir. Bunlar; dini hükümlerin kaynağı, dini hükümlerde kaynak olmayan

şeyler, İbn Hazm'ın içtihat anlayışı ve şer'î hükümlerin dereceleridir. Bu anlamda ilk önce İbn Hazm'a göre Kur'an ve sünnet nassı, icma ve delil (akıl) olmak üzere şer'î hükümlerin dört kaynağından söz edilmektedir. Burada İbn Hazm'ın vahiy anlayışı, beyan teorisi, Hz. Peygamber'in (s.a.s) fiillerinin hücciyeti, âhâd haber, teâruz, nesih ve icma başta olmak üzere birçok önemli hususa yer verilmiştir. Bu kapsamda İbn Hazm'ın terminolojisinde "delil" teriminin farklı bir anlama sahip olduğu vurgulanmıştır. Buna göre onun kullanımında delilin, "nassın ifade ettiği fakat lafızda açıkça yer almayan bir mananın anlaşılması için başvurulmak zorunda kalınan dil ve mantık kurallarını dikkate almaktan ibaret bir yöntem" anlamına geldiği belirtilmiştir. Ardından İbn Hazm'ın usûl anlayışında re'y, kıyas, ta'lil, istihsan, mefhum, sahâbî sözü, şer'u men kablenâ ve taklidin dini hükümlerde kaynak değerinin olmadığı üzerinde ayrı ayrı durulmuştur. Ayrıca İbn Hazm'ın zâhirîlik düşüncesinin temelini kıyas karışıklığı oluşturduğundan hareketle burada onun hangi kıyasa karşı çıktığına örnekler üzerinden açıklık getirilmiştir. Bu bölüm, İbn Hazm'ın içtihat anlayışı ve ona göre şer'î hükümlerin mertebeleri iki başlık halinde işlenerek son bulmaktadır.

Dördüncü bölümde zâhirîlik düşüncesinin ürünü olarak İbn Hazm'ın bazı fikhî görüşlerine yer verilmiştir. Burada öncelikle onun farklı bir bakış açısına ve farklı kaynak ve metot anlayışına sahip olduğu üzerinde durulmuştur. Bu metodolojisinin fikhî hükümlere yansımalarını açıkça gösteren ve diğer fıkıh mezheplerine mensup fakihlerden farklı olan bazı görüşleri iki ana başlık (ibadet ve muamelat) altında incelenmiştir. Bu çerçevede dokuzu temizlik, on dokuzu ibadet (namaz, zekât, oruç ve kurban), beşi helaller ve haramlar, sekizi muamelat alanında olmak üzere toplam kırk bir meselede onun cumhura muhalif görüşleri ele alınmıştır. Konular ele alınırken İbn Hazm'ın görüş ve gerekçeleri verildikten sonra mukayeseye imkân vermek ve farklılığı göstermek amacıyla çoğunlukla Hanefî mezhebinin görüşleri olmak üzere diğer mezheplerin de görüş ve gerekçelerine de kısaca değinilmiştir.

Bu bölümde incelenen İbn Hazm'ın dikkat çeken görüşlerinden bazıları şunlardır: Cünüp ve hayızlı olanın mushafa dokunması ve Kur'an okuması caizdir. Cenazeyi yıkamak için gusül, taşımak için abdest şarttır. Abdestte ayakların yıkanması değil mesh edilmesi gerekir. Kasten terk edilen namazların kazası yoktur. Mazeretsiz münferiden kılınan namaz batıldır. İster farz ister nafîle olsun cemaatle kılınan namazlar için ezan ve kamet farzdır. Sabah namazının farzını kılmak için sünnettinden sonra uzanmak şarttır. Sehv secdesi abdestsiz yapılabilir. Gıybet, iftira ve namazı terk etme gibi günahlar orucu bozar. Ramazanda seferilik halinde tutulan oruç batıldır. Üzerinde oruç borcu olduğu halde ölen birinin yerine velilerinin oruç tutması gerekir. Doğan her çocuk için akika kurbanı kesmek farzdır. Yemekten

önce besmele çekmek ve sağ elle yemek farzdır. Soğan ve sarımsak yiyenin mescide girmesi haramdır. Alım satımda şahit bulundurmak farzdır. Miras alamayan akrabaya vasiyet farzdır. Gücü yeten herkesin evlenmesi farzdır.

Beşinci ve son bölümde İbn Hazm'ın mantık ve kelim alanlarındaki yaklaşımları kısaca izah edilmiştir. İki ana başlıktan oluşan bu bölüme onun mantık ve bilgi teorisine dair görüşleriyle başlanmıştır. Bu çerçevede İbn Hazm'ın mantık ilmine verdiği önem vurgulandıktan sonra onun teorisinde bilginin tanımı, kısımları ve kaynakları ile bir istidlal yöntemi olarak kıyas üzerinde durulmuştur. Burada onun bilgiyi *evvelî bilgi* ve *tâli bilgi* olmak üzere ikiye ayırdığı, bilginin kaynaklarını da *duyular ve akıl* ile *vahiy* şeklinde iki kısım olarak incelediği görülmektedir. Kıyası ise sadece akli konularda kabul ettiği, fakat şer'î meselelerde onu reddettiği izah edilmektedir. Burada bu konularla ilgili İbn Hazm'ın temellendirmeleri, gerekçeleri ve muarızlarına verdiği cevaplar kısa ama anlaşılır bir şekilde ortaya konmuştur. İkinci ana başlıkta onun itikadî-kelâmî yaklaşımı ve bazı kelâmî görüşlerine yer verilmiştir. Bu çerçevede *ısbât-ı vacip*, *kudretin taalluku*, *sıfatlar*, *kelâmullah ve halku'l-Kur'ân*, *rü'yetullah*, *melekler*, *nübüvvet*, *ahiret* ve *hüsün-kubuh* hakkındaki görüşleri özetlenerek, her bir konuyla ilgili muhaliflerine yönelttiği tenkitlere işaret edilmiştir.

Özetle bu kitap, protest kişiliğiyle kendi zamanına kadar oluşmuş olan geleneğe karşı çıkan ve zâhirîlik düşüncesinin teorisini olarak nitelenen İbn Hazm'ın portresini çizme amacıyla kaleme alınmış başarılı bir çalışma olmuştur. Çalışmada oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. İbn Hazm'ın görüşleri objektif ve tarafsız bir şekilde ortaya konmuştur. Çalışmanın hedefine uygun olarak İbn Hazm'ın yaklaşımları sorgulanmamış, sadece ortaya konmakla yetinilmiştir.

Neticede bu çalışmanın ciddi bir emeğin ürünü olduğu açıktır. Ancak maddi-tekniik bazı eksikliklerinin olduğunu da belirtmeliyiz. Örneğin dipnotlar sayfanın altında değil de kitabın sonunda liste halinde verilmiştir. Bu da kaynaklara yapılan atıfların takibini zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra İbn Hazm'ın eserlerinden alıntılara yer verilmesi her ne kadar onun üslubunu görme adına faydalı olsa da metindeki insicamı bozmaktadır. Daha az ve kısa alıntılara yer vermekle bu eksiklik giderilebilir. Buna rağmen ilim dünyasına armağan edilen bu küçük eser, İbn Hazm, zâhirîlik ve mezhep/ekol sistematiği konularında araştırma yapmak isteyenlere giriş mahiyetinde kıskırtıcı bir çalışma olarak nitlendirilebilir.